

MUHİDDİNOV, Muslihiddin ve ELTAZAROV, Juliboy (2014). “Ali Şîr Nevâyînin Eserlerinde Kâmil İnsan Kavramının Yorumu Ve Onun Çağdaş «İnsani Gelişim» Düşüncesiyle Felsefi-Estetik Açıdan Bağlantıları”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/prof-dr-juliboy-eltazarov,-muslihiddin-muhiddinov.pdf>), ss.487-497

Muslihiddin MUHİDDİNOV*

Juliboy ELTAZAROV**

ALİ ŞÎR NEVÂÎNİN ESERLERİNDE KÂMİL İNSAN KAVRAMININ YORUMU VE ONUN ÇAĞDAŞ «İNSANİ GELİŞİM» DÜŞÜNCESİYLE FELSEFİ-ESTETİK AÇIDAN BAĞLANTILARI

1. Giriş

Yazdığı ölümsüz eserleriyle ancak Özbek veya Türk Dünyası edebiyatında değil, belki tüm insanlığın manevi kültürü ve edebiyatında silinmez iz bırakan büyük şair, mutasavvıf düşünür Ali Şîr Nevâyî ortaçağlarda Orta Asya vadileri, dağları ve bozkırlarında ortaya çıkan muhteşem bir uygarlığı temsil etmektedir. Timurlular uygarlığı olarak bilinen ve dünya ve Türkî halklar tarihinde önemli yer tutan bu uygarlık Türkistan’ı yakıp yıkan Moğol istilasından sonra büyük cihangir Emir Timur’un gayretleriyle kurulmuş, Orta Asya’daki tüm Türk ve İran soylu kavimleri bir çatı altında toplayan son büyük imparatorlukta ortaya çıkan yüce manevi ve maddi kültürü içermektedir.

Malum ki, Emir Timur’un 35 senelik (1369-1405), onun oğlu Şahruh Mirzanın 40 senelik (1407-1447) ve torunlarından biri Hüseyin Baykara’nın 35 senelik (1469-1506) padişahlık döneminde, yani bazı aralarla 110 sene süregelen barış, istikrar ve refah zamanlarında Türkistan’daki cennet manendi Semerkant olmak üzere İslam’ın kubbesi Buhara’da, güzel Andican’da; Horasan’daki Herat, Meşhet, Tebriz, Merv, Kabil gibi şehirlerde ortaçağlardaki Türk ve İslam kültürünün şaheserleri yaratılmıştır. Timur tarafından onun çok geniş coğrafyaya yayılan saltanatından Semerkant ve başka Türkistan

* Prof. Dr. Semerkant Devlet Ali Şîr Nevâyî Üniversitesi.

** Prof. Dr. Semerkant Devlet Ali Şîr Nevâyî Üniversitesi.

şehirlerine getirilmiş bilginler, ustalar, ressamalar, mimarlar aslında 14.yüzyıl İslam kültürünün "kaymakları" durumundaydı (Valihocayev, B. 2004: 14). Yerli bilginler, ustalar, sanatçılar ile birlikte onlar gerçek bir kültür harikasını yarattılar. Bu çerçevede hem Timurlular dönemine ait büyük hümanistik edebiyatın hem de bu eserlerin yaratıldığı güzel ve işlenmiş Eski Özbek edebi dilinin (Çağatayca'nın) yeri çok önemlidir. Çünkü Timurlular uygarlığından bize kadar ulaşan en nadir kültür ürünleri o edebi eserlerdir. Bu eserleri veren şahsiyetler listesi ise mutlaka büyük şair, düşünür ve hümanist Ali Şir Nevâyînin teberrük adıyla başlar.

Ali Şir Nevâyî müşterek Orta Asya Türkçesiyle (Türkî) yazılan, Hayretü'l-Ebrâr, Ferhat ve Şirin, Leyla ve Mecnun, Seb'a-i Seyyâre, Sedd-i İskender destanlarını içeren yegâne Türkçe Hamsenin yazarı olmakla beraber büyük hümanist, tasavvuf felsefesinin büyük ustası ve zamanından bayağı ileri giden düşündürdür. Bu anlamda o kendisini tarih sahnesine iten uygarlığın tipik vekilidir. Onun eserlerinde de kendisini yetiştiren o büyük uygarlığın muhteşem özellikleri aksetmektedir. Kısacası, kâmil insan ve hümanizm hakkındaki en ileri fikirler Timurlular döneminin edebiyatı ve kültüründe birikmiştir. Ali Şir Nevâyî eserleri bunun açık bir örneğidir.

2. Kâmil insan kavramının menşeleri

Kâmil insan konusu, tasavvufî düşünce geleneğinin önemle üzerinde durduğu esaslı konulardan biridir. Yetkin insan kavramını ilk kullananlar arasında İbn Sînâ ve İbn Tufeyl gelmektedir. Bu düşüncüler kâmil insan'a dair görüşlerini meşhur Hayy b. Yakzân ortak alegorileriyle ortaya koymuşlardır. Bu kavramı kendi sisteminde farklı bir forma dönüştüren ilk düşünür ise İbnü'l-Arabî'dir. Ona göre insanın atası Hz. Âdem, ilk günahkâr insan olmaktan çok, insan-ı kâmilin ilk örneğidir. Bu çerçeve içerisinde kalmak kaydıyla Âdem'e mahsus özellikleri birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı olan üç temel kavram içerisinde ele alır: 1. Allah'ın tüm isim ve sıfatlarını toplaması ve yansıtmayı ifade eden cemiyet.. İnsanın varlık yapısındaki zıtlıklar, âlemdeki konumu ve bilgisini ifade eden berzahiyet. İnsanın bu varlık ve bilgi durumunun gerektirdiği doğrultuda yeryüzünde ahlâkî ilkelere göre tasarruf etmesi esasına işaret eden hilafet.

İbnü'l-Arabî'de sistemli bir yapıya kavuşan vahdet-i vücûd düşüncesinde

“insan-ı kâmil” nazariyesi, insanın âlemdeki yeri ve mahiyeti

açısından en önemli konulardan biri olmuştur. Tasavvuf tarihinin mühim meselelerinden olan kâmil insan anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgisi yanında dinî ve ahlâkî boyutları da bulunan derin bir fikrî çaba ve ruhî tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesinin özellikle sûfî düşünürler tarafından, çok geniş bir kabul gördüğü dikkate alındığında ve aralarındaki bazı farklar bir tarafa bırakıldığında, “insan” meselesinin tasavvufî açıdan Hak, âlem ve insan üçleminde ele alındığını görmekteyiz (ÇELİK, İsa, 2011).

"Kâmil insanın" özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1-Kendisine bir mana verir ve dünyaya gönderilmesinin gayesi üzerinde tefekkür etmesini bilir.

2-Maddi ve manevi bakımdan ne'shü ü nema bulmayı (filizlenip sümbüllenmeyi) ister, bu sebeple neyse o olmayı reddeder.

3-İbadet, itaat, hayır ve hasenat, ahlak ve fazilet bakımlarından mesafe almaya çalışır.

4-Toprağında zengin altın damarları bulunduğu habersiz seviyedeki toprak sahibi gibi değildir, zayıf ve kuvvetli taraflarını iyi bilir.

5-Sadece kendisinden üstün olanlarla değil, kendisinden aşağı kimselerle münasebetlerinde çok başarılıdır.

6-Şahsına, insanlara, hadiseler ve hayata "öğrenmek" ve "keşfetmek" için bakar.

7-Göründüğünden daha değerlidir.

8-İnsan olarak yaratılmanın verdiği asaleti her zaman korur.

9-Söylediğini yapar ve yapabileceklerini söyler.

10-İlim ve amel seviyesi arttıkça tevazuu da artar.

11-Haddini bilir.

12-Elde edilecek menfaati olduğu halde adaleti düşünür.

13-Yemek için yaşamaz, yaşamak için yer.

14-İyimserdir, hüsn-i zan mümkün olduğu halde su-i zan etmez.

15-Kötülüğe iyilikle mukabelede bulunur.

Ali Şir Nevâyî Hamsesinin birinci destanı Hayret-ül-Ebrar İslam ahlakı, tasavvuf, iman, adalet, doğruluk, ilim, cehalet, yiğitlik, edeb gibi konular üzerine yazılmış, manzum makale ve hikayelerden müteşekkil bir mesnevidir. Nevâyî 'nin bu birinci mesnevisi, 7976 mısralı felsefî bir eserdir. Bu eserde en merkez konulardan biri kâmil insan konusudur, yani Nevâyî'nin bir hümanist ve düşünür sıfatında arzuladığı kamil insan görüntüsünün yorumları Hayret-ül-Ebrar destanında çok geniş şekilde yer almaktadır. Sebebi kamil insan

yüzyıllar boyunca halkımızın, onun yetiştirdiği büyük düşünürlerin ve edebiyatın ideali ve armanı olarak yaşaya geldi. Şimdilik de öyledir.

Malum ki geçmişte Hamse yazarlarının insanın yaradılışı ve onun sosyal-ahlaki görüşleri İslami akideler temelinde şekillenmiştir. Tabii, insan hakkındaki fikir ve düşünceler dünyadaki tüm halkların folkloru ve yazılı edebiyatında mevcuttur. Genellikle insan hakkındaki fikir ve düşüncelerin ayrıca bir tarihi da vardır, çünkü her bir devirin kendi mefkûresine göre yorumlamalar da değişmiştir.

İnsanlardaki ahlak hakkındaki düşünceler de zamanların değişmesiyle değişmiştir. Tabii ki, İslam uygarlığının ve dininin da insan hakkındaki ayrıntılı kavramlar sistemi oluşmuştur. Bu kavramlar sisteminin kaynakları ise Kuranı kerim ve Hadislerdedir. Bilindiği gibi ortaçağlardaki Müslüman Doğu halklarının edebiyatının yapısı ve gelişimini dinden ayrı tasavvur etmek zor, dolayısıyla ancak İslami veya tasavvuf edebiyatı değil belki, tüm edebi-badi hayat, estetik görüşler, düşünce ve tasavvurlar, mitler ve semboller İslam gayeleri esasında şekillenmiştir.

3. Kamil insan'ın görüntüsü

İslami düşüncelere göre kâmil insan şeraitin ahkamlarına uyan, sünnet yolundan kaymayan, tevfikli, doğru ve inaslı adamdır. Ancak tasavvuf ehlinin görüşünce insan şariat ile beraber tarikat ve hakikati da kendisinde mücessem etmelidir. Yani, sufi bilginler riyazet çekmeyen, tarikat makamatlarını tek tek aşmayan, fani dünyanın mal-mülkünden gönül üzmeyen, kendi nefsi ve vücudunun taleplerinden kurtulmayan, aşkı ilahi ile yanıp, ilahi sırlar âlemine kavuşmayan adamı kamil insan saymamışlardır. Tanınmış tasavvuf edebiyatı uzmanı, Özbek bilim adamı Necmiddin Kamilov'a göre «Kamilliğin yüce işareti Hak yolundan yürümek ve halk için faydalı olmaktır. İnsan öz sözü, ameli işleri, gönlündeki niyeti ile adamlara ne kadar yararlı olursa, kötü insanları doğru yolu bulmasında vesile olursa, Hak yolunda feda olursa o şu kadar kâmilliğe yaklaşmış olur» (Kâmilov, Necmiddin, 2009: 136)

Elbette, insan noksansız değildir, genellikle dünya hırsı ve şeytani nefis onun ruhuna kelepçedir ve onu hak yolundan azdırmaya çalışır. Şu sebepli kâmillik yolu nefsi yenmek ve marifeti kucaklamaktır. İnsanda ilahi marifet ne kadar çok ise, o şu kadar arif ve kâmidir. Çünkü Allah Teâlâ insan ruhunu kendi marifetinin hazinesi olarak yaratmıştır. Hazret Ali Şir Nevâyînin anlattığı gibi:

*Afarnişindin kılıb insangaraz,
Oni eyleb halk içinde beivaz.*

*Könglin aning mahzani irfan kılıb,
Ul tilsim içre özni pinhan kılıb,
Raziy mahfiy ganc olub bu turfa cism,
Sun'idin ganc hifiziga tilism,
Ham tilism ul mahzan uzra, ham amin,
Aferin sun'inga, ey can aferin!* (Navoiy, A. 1960:19)

Yukarıdaki mısralardan şu anlaşılmaktaki, Nevâyîye göre Tanrı Teâlâ kâinat ve dünyayı insandan dolayı yaratmıştır, dünyayı yaratmaktan amaç insani yaratmak olmuştur. Çünkü insan Tanrının dünyadaki halifesidir. Ondan insan gönlüne ilahi bilimler hazinesi tılsım edilmiştir. İnsan ise şu hazinenin korucusudur. Eğer insan şu tılsımı açabilse, kendini tanısa, anlasa, o zaman o büyüklüğe karşı adım atacaktır. Böylece kâmillik kendisini ve kendi Rabbini tanımak ve anlamaktır. Bundan dolayı insan ruhu her zaman Yaradan Rabbi huzuruna şaşar ve ona kavuşması ancak ilahi aşk üzerinden gerçekleşir.

Aşk kâmil insanın sıfatlarından biridir. İnsan aşk üzerinden kemale erişir ve marifete yol bulur. Nevâyî insanın kemale erişmesi için akıl, bilim, yetenek de gerek olduğunu vurgulamıştır. Akıl ve bilim insana çok gerekli unsurlar, ama ilahi sırlara kavuşmak aşk vasıtasıyla olur. Bu tasavvufun irfani ilkesinden gelen bir hulasadır.

Nevâyînin fikrice, aşk ezelden insanoğlunun hilkatinde mevcuttur. O «ruh meyi» ile insan cismine girecektir ve onu sarhoş edecektir. Ruh âleminin güzelliği hadsizdir. İnsanın cismine sinen aşk işbu güzellik âleminde yağmış nurdur. Bülbül güle aşık olup öttüğü gibi insan da bu güzellikten sarhoş olarak kendini kaybeder ve Mecnun gibi aşık olur. İnsan dünya güzelliğinin aşüftesi, dünya ve hayat onu büyüler. Bu büyü ona güzel kadın veya yar kıyafetinde gözüktür:

*İşk çu tugyanı kamal eyledi,
Aşık özin şefta hai eyledi,
Husn dagı cilve kılıb dilpisand
Zulfga topşurdı baladın kamand,
Tüştü cahan mülkiga gavgai isk,
Boldı zaman ahlığa yagmai işk ...* (Navoiy, A. 1960: 85)

Böylece, aşk tüm varlığı saran «cihan mülküdür», yani tüm canlı ve cansız cisimler, hareketteki veya ölü eşyalar, yer ve gök cisimleri şairin nezdinde aşk kanunlarına uyarak yaşıyorlar. Kamil insanın gönlü aşkın özüdür.

İnsan muhabbet ile insanlığını korur, o aşkla diridir. Bu yüce faziletin ilk işareti ise vefadır. Vefa aşkın ilk şartı, onun temelidir.

Bundan dolayı «Hayretü'l-Ebrâr»da aşk bölümünden önce Vefa babı gelmekte. Ancak vefa düşüncesi aşk düşüncesine göre daha dardır. Vefa, tabir caiz ise, bir kadar dünyevi, emeli düşüncedir, onda aşk konusunda olduğu gibi geniş kavramı göremeyiz. Ama buna rağmen bu iki düşünce birbirine alakalıdır. Çünkü vefa önce muhabbette görülecek ve sınanacaktır. Vefasız dostluk dostluk olmadığı gibi vefasız yar yar değildir. Nevâyî aşk vefa kavramlarını geniş ölçüde tutuyor ve bu düşüncenin iki cins arasındaki ilişkilerden daha geniş alanları kapsayacağını belirtiyor. Kamil insanın aşkı vefaya kurulan, vefası ise aşka dayanandır.

Kamil insan tarikat, hakikat ve şeraiti kendinde mücessem eden bir zat ise, o zaman hakikatin ne olduğunu belirlemek önemlidir. Hakikat sofilerin görüşünce Tanrı Teâlâ'nın zatıdır, biz onu sıfatları, yani dünyadaki mazharında öğreneceğiz. Bundan dolayı Hak denildiğinde hem Yaradan, hem de ebedi değişmez varlık, cevher anlaşılacaktır. Nizami, Amir Hüsrev, Cami ve Nevâyî Hak'ı böyle anlamış ve açıklamışlardır. Bu nedenle destanlardaki Tanrı'nın zat ve sıfatına bağışlanan münacat ve hamdları öğrenmek çok önemlidir. Destanlardaki bu bölümler temellerin temelidir, insan hakkındaki görüşlerin esasları da bu bölümlerde ifade edilecektir.

Ali Şîr Nevâyî tarikat yolunda kâmillik için çırpınanların ahlak ve evsafi, iman ve itikadını gözde tutarak bu destana Hayret-ül-Ebrar (Abrarların hayreti) adını vermiştir. Abrar tasavvufun valilik silsilesinin ikinci basamaktaki temiz insandır. Bu Hakkın aşığı insanın marifet âleminde hayretlenişi hususundaki gözlenimler destanın esasına alınmıştır. Buna göre eserdeki «hayret» bölümünü inceleyerek şairin asıl maksadı ve onun dünyayı görüşü özelliklerini anlamak mümkündür.

Destandaki hikâyelerde gönül'ü Nevâyî ihtiram ile «Hoca» olarak adlandırıyor. Hoca – sahip demektir. Hoca ne zaman kendiliğinden geçerse, âlemin yegâne ve bütünlüğünden kendini çekerse o yeni bir duruma faniliğe kavuşacaktır. Neticede gönül dünya ve gayip (gizli) âleminin sır-esrarlarına aşına olacaktır:

Fath olub mülk ile kişver anga

Balki cahan mülki musahhar anga

Mülk öziyu taht öziyu şah özi

Borça özi borçadin agah özi... (Navoiy, A. 1960: 48)

Gönül kendisini ve Rabbini tanımakla marifete kavuşacaktır. Gönül ilahi mekân iken, Allahın tüm mucizeleri burada gerçekleşecek, gönül'ün paklığı insani insan yapacaktır, gönül ne kadar temizlenirse

insan Allaha o kadar yakın olur. Nevâyîye göre peygamber ve valiler gönül paklığının yüce örnekleridir.

Ali Şir Nevâyînin Hayret-ül-Ebrar destanında kâmil insanın sıfatlarından biri olmuş kanaat hakkında özel bir makale vardır. Şairin nezdinde kanaatli kişinin rütbesi o kadar yüksek ki, o Tanrı Teâlâ önünde en aziz ve muteberdir. Nevâyîye göre kanaat cennete götüren kanatlardır, kanaat insanı güçlü ve kudretli yapar, kanatlı kişinin her zaman morali yüksek ve yüreği bütündür. Kanatlı geda padişah, kanatsız padişah ise sonunda geda olur:

*Şah ul emeskim, başıga koydı tac,
Şah ani bilkim, yok anga ihtiyac...
Şah başıning şerefi tac emes,
Angla ani şahki, muhtac emes
Kimki kanaatdin erür hücceti,
Yahşi-yamanga yok aning haceti... (Navoiy, A. 1960:76)*

Kanatlı insan kendi alın teriyle bulduğu bir parça ekmeği şah'ın inamlarından üstün koyar. Demek ki, kanaat en yüce himmettir. Ali Şir Nevâyînin Hayret-ül-Ebrar destanında getirilen Hatem ve oduncu ihtiyar hikâyesi bu açıdan çok ibretlidir. Hatem efsanevi sahavetli insan, onun eli açıklığı hakkındaki rivayetler meşhurdur. Ama Nevâyî sahradan odun toplayıp, onu satıp geçinen ihtiyarı Hatemden üstün koyuyor, çünkü yapabildiği ve mümkün olduğu halde ihtiyar Hatemin kapısına gidip ondan inam ve yardım almıyor, birisinin sadakasına kendisini bağlamıyor. Aksine kendi emeğiyle elde ettiği imkânlarla yaşamağı tercih eder. Nevâyîye göre kanaate davet helallığa davet, emeğe davettir – insan toplumunda yaşamağın esas ölçütlerinden biri de budur. Kanaatli insan şahlık teşvişinden de gedalık azapların da kurtulur (*Ul kim, kanoatga mu'tad boldi – şahu geda taraddudidin azad boldi – Kim ki kanaate alışır, o şahlığın da gedallığın da teşvişlerinden kurtulur*) (Navoiy, A. 1960: 36)

Ali Şir Nevâyînin Hayret-ül-Ebrar destanından kâmil insan görüntüsünü açıklayacak başka onlarca ibretli hikâyeler yer almaktadır. Örneğin İbrahim Athem, Rabiye Adviye, Abdullah Ensari, Şeyh İraki, Beyazıt Bistami, İmam Fahrettin Razi, Hoca Muhammet Parsa gibi tasavvuf üstatları hakkındaki hikâyeler kâmil insanın kimliği ve huyunda yer alması gereken tarafları açıklamak için getirilmiş. Zaten, sufilerin ahlakı kâmil insanın ahlakıdır. Alçak gönüllülük, sabır, cömertlik, merhametli, kibar ve saygılı olmak gibi yüce özelliklerdir. Gerçek sufiler yalan, riyakârlık, kibir, sarhoşluk,

hırs ve başka düşkünlükleri aşağı ve hayvanlara has özellikler sıfatında reddetmişlerdir.

4. Kamil insan kavramı'nın çağdaş «İnsani Gelişim» düşüncesiyle bağlantıları

İnsanlık tarihinin geçmiş devirlerinden bugüne kadar uzanan medeniyetler varlıklarını sürdürmeleri ve kollarını günümüze kadar uzatabilmelerini belli bir "insan modeli" inşa etmiş olmalarına borçludurlar. Bir insan modelinin inşa edilmesinde gerekli en temel faktör ise, içinde yaşanan medeniyet havzasının, insanların kendilerini ve içinde barındıkları kainatı anlayıp açıklamalarını sağlayacak, hayatın temel sorularına cevap bulmalarına yardımcı olacak, kültür ve teknik üretmelerine yol açacak, kendi şahsi ve kurumsal gelişimini gerçekleştirmeye yarayacak bir alem tasavvuru (ya da dünya görüşü) sunmasına matuftur (Özburun, Y. Ö., 2004).

Bugünlerde Batı uygarlığı ürünü olarak kabul edilen üstinsan, üstün insan, süper insan, yüksek insan (*İng. superman, Fr.surhomme, Al. übermensch*) Alman düşünürü Friedrich Nietzsche (1844-1900)'nin ideal insan hakkındaki tasavvurlarından üretilmiştir. Nietzsche'ye göre (19.yy sonundaki) insanın çevresindeki kültür bir çöküş içerisinde. Hristiyanlık ilk zamanlarından beri köleler arasında yayılmış, yoksul ve ezik insanların saplantısı olmuştur. Hristiyanlıkla şekillenen Batı kültürü dekadens (çöküş) içindedir ve yapılması gereken, ona ait her şeyi yenilemektir. Her şeyi yeniden değerlendirecek, apayrı ahlaki ölçütlerle donanmış ve güçlü olma isteğini yaşayan insan da üstinsan (übermensch)'dir

Nietzsche'ye göre, "güçlü insan", güçlü iradesi olan insandır. Nietzsche'ye göre, yalnız irade gücü, güçlü olmanın göstergesidir. O, irade gücünü her şeyin üstüne koymakla bütün geleneksel değerleri dışlayarak bireysel özgürlüğe giden yolun açılacağını savunuyordu. Sadece irade gücüne sahip olan insanı adeta yeniden oluşturmak ister. Ona göre, iyi insan, politik anlamda güçlü olan insan değil, metafizik ve ahlak (dindışı ahlak) anlamında güçlü olan insandır. Fakat bu noktada irade gücünün yönünün çok kolay bir şekilde politik güce çevrilebileceğini unutmuş gibidir. Üstün insan, hiç bir zaman kendini küçük ve zayıf hissetmez. (Dikkat edecek olursak, burada, insanın en temel iki varoluşsal yarası/yasası olan acziyet ve fakriyetin de inkarı söz konusudur. Yönünü bulamamış acz ve fakrı, reddetmekten başka çare kalmamış gibidir.) Yani ona göre ahlakın işareti, iradenin gücüdür. Ahlaklı olmak, kendinin efendisi olmaktır. Kendinin efendisi olmaya giden yolun ilk adımı ise Tanrı'yı öldürmekten geçmektedir.

Yani insanın kendi kendisinin efendisi olması gerekmektedir; bunun için iradesini eksen alarak Tanrı'yı öldürmelidir. Bir diğer adımda ise, sürü ahlakının temeli olarak varsaydığı geleneksel ahlak yıkılmalıdır (Doğuhan, M.Y., 2014)

Bu görüş günümüz insanına insana evde, sokakta, iş yerinde bir yaşama stili sunmaktadır. Bu stil genelde seküler bir yaşam tarzı olduğu da bellidir. Bu yaşam tarzı ve düşüncenin ortalama Batı/Hristiyan vatandaşına sunduğu ‘nimetler’ de günümüzde çok farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Batı uygarlığının bilim ve teknolojiye, sosyal hayat düzenlerinin geliştirilmesinde elde ettiği ve ediyor olduğu kazanımları red edilemezdir. Ancak toplumsal değerlerin temelindeki maddi menfaat hırsı toplumda kendini geliştiren insanın da nihai amacını yine de maddi kazanımlara bağlamaktadır. Toplumsal açıdan süper güç olma hırsı ile bireysel açıdan Süpermen olma hırsı bir araya gelip vahim sonuçlar doğurmaktadır. Araştırmacı Halil Akgün’ün yazdığı gibi ‘olaya hangi açıdan bakarsak bakalım, üzerinde ısrarla durmamız gereken bir konu var: şiddet kültürü. Modern hayatın her alanını tanımlayan şiddetin boyutları, aslında düşündüğümüzden daha derin ve kapsamlı. Şiddet ile genellikle fizikî saldırı, silahlı eylem ve benzeri hareketleri anlıyoruz. Oysa şiddetin çok çeşitli biçimleri var. Modern ve müreffeh bir dünya kurmak adına tabiata karşı giriştiğimiz sistematik şiddet eylemi, bugün yeryüzündeki varlığımızı tehdit eder noktaya geldi. Kapitalizmin doyumsuz kazanç hırsından kaynaklanan şiddet güdüsü, dünyada mutlu bir azınlığın refahını temin ederken, insanlığın önemli bir kısmının fakirlik sınırında yaşamasına neden oluyor. Bir takım ideolojik sloganlar adına insanlara yönelik baskı politikaları devlet eliyle meşrulaştırılıyor. Hollywood merkezli eğlence kültürünün ürettiği sapık tipler ve senaryolar, şiddeti estetize ediyor ve bunun neticesinde insanlar şiddeti, kanı, vahşeti kanıksar hale geliyorlar’ (Akgün, H. 2001)

Maddi ve teknolojik gelişmeyi insanlığın yeryüzündeki tek gayesi olarak gören ilerleme düşüncesi, insanın İlahi olandan kopuşunun en acı sonuçlarından biridir. İlahi dinler, tarihi, insanın yaratılış serüveninin ve imtihan sürecinin yaşandığı bir sahne olarak tanımlamışlar ve böylece gelişme / ilerleme kavramına manevi ve fizik ötesi bir anlam yüklemişlerdir. Buna mukabil modern ilerleme düşüncesi, evrim teorisinden aldığı ilham ve destek ile, tarihi yatay bir çizgiye indirgemiş; böylece tarih ve zaman kavramından, İlahi ve kutsal olanı kovmuştur. Bu bakış açısının bir sonucu olarak, bugün dünyadaki maddi ilerleme mutlak bir değer olarak kabul edilmekte,

insanların ruh ve kalp dünyasındaki bozulma ve çürüme ise maddi ilerlemenin bir bedeli olarak meşrulaştırılmaktadır. Oysa belli bir mana ve hedeften yoksun gelişme, ancak bozulma ve çöküşe götürür. İnsani açıdan baktığımızda da karşımıza benzer bir tablo çıkıyor. Manevi ve ahlaki tekâmülden yoksun gelişme, ancak insanın hayvani, zevk ve fücür (Şems, 91/8) yönünün kutsanmasına yol açabilir. İnsanın maddi yönü, en kesif tarafını teşkil ettiği için insanı semadan arza doğru çeker (hubut). Ruh yönü itibarıyla da kemal âlemlerinde seyreder (Akgün, H. 2001) .

Bugünden geriye bakarak, söz konusu medeniyetlerin (çok genel bir biçimde Doğu ve Batı) alem tasavvuru / dünya görüşü ve sundukları insan modeline ilişkin temel kırılmalar bakımından bir netleşmeye varmamız gerekirse eğer;

- Mitolojinin karşısında Esmâ'ül-Hüsna'nın,
- Teslis'in karşısında Tevhid'in,
- Tanrı'ya benzeme çabasının (Teşebbüh-ü bi'l vacip) karşısında ise Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak (Tahallik-i bi ahlakillah) anlayışının,
- Dünya eksenli yaşayıştan çok ahiret odaklı yaşamının,
- 'Yaratıcı düşünmek'ten ziyade 'keşfe dönük düşünmenin,
- Vahşi rekabet yerine hayırda yarışmanın,
- Her şeyi pratiğe indirgeyip (techne) kainata egemen olma çabasının yerine, kainatın ahengine katılmaya dayalı bir temaşa (nazar, theory) anlayışının yer aldığını genel olarak söylememiz mümkündür (Özburun, Y. Ö., 2004).

İslam'ın ortaya çıkardığı büyük uygarlıklar, örneğin, Timurlular Devleti ve Osmanlı'da billurlaşan 'insan-ı kâmil' idealinin yeniden üretilmesi gereken bir ihtiyaç olduğunu bugünlerde besbellidir. Bu yol, belki bugünlerde Türkiyede medyada tartışılmakta olan 'İnsani Gelişim' estetik-felsefi akımı yöntemleriyle izlenebilir. İnsani Gelişim öncelikle dikey bir boyutta insanı bütün kainata, ruhuna, ahirete, nefsini ıslaha, bir ahlak-ı a'la'ya nisbet etmeyi öngörmektedir. Bu görüş İslam düşünürleri, filcümle Ali Şir Nevâyînin kâmil insan hususundaki görüşlerine uymaktadır.

5. Hulasa

Hulasa olarak Ali Şir Nevâyînin Hayret-ül-Ebrar destanında birçok insani faziletler ve sıfatlar hakkında bilgiler ve şairin görüşleri verilmiştir. Bu destanda kâmil insanın özellikleri mükemmel insan kavramı şeklinde yorumlanmıştır. Kamil insan gayesi ortaçağlardaki hümanistlerin görüşlerini ifade etse de bu konu günümüzle doğrudan alakalıdır. Çünkü insanlığın bugünlerde karşı karşıya geldiği

sorunların çözümleri yine de bugünkü ve gelecek nesilleri nasıl yetiştirmek ve eğitmek ile bağlıdır. Bunda tabii ki büyük ceddilerimizin, fil cümle Ali Şir Nevâyînin kâmil insan hakkındaki tasavvurları ve yorumları bize yardımcı olacaktır.

Kaynakça

AKGÜN, Halil (2001). *Amerika'dan Taşan Şiddet* // Semerkand dergisi . Aralık, 2013. Sayı 180 > <http://semerkanddergisi.com/amerikadan-tasan-siddet/> (Nisan, 2014)

AKGÜN, Halil (2000). *Yükselme ve Alçalma Ekseninde İnsan* // Semerkand dergisi . Aralık, 2013. Sayı 180 > <http://semerkanddergisi.com/amerikadan-tasan-siddet/> (Nisan, 2014)

DOĞUHAN, Murat Yücel. *Üstinsan nedir Nietzsche Übermensch* // DMY Felsefe > (Şubat 5, 2014)

KAMİLOV, Necmiddin. (2009). *Tasavvuf*. –Taşkent: Maverannahr.

NAVOİY, Alişer (1970). *Lisan-üt Tayr. Tenkidi metin*. Tayyarlavçi Ş. Eşanhocaev.–Taşkent: Fan.

NAVOİY, Alişer (1960). *Hamsa. Tenkidi metin*. Neşrge tayyarlavçi P.Şemsiyev. Taşkent: Fan.

ÇELİK, İsa. *Tasavvufî Bir Kavram Olarak İnsan-I Kâmil* > <http://keskul.com.tr/tasavvufi-bir-kavram-olarak-insan-i-kamil.html> (Mayıs, 2014)

ÖZBURUN, Yusuf Özkan (2004). *Medeniyetlerin Kırılma Noktasında "Üstün İnsan" "Kamil İnsan"a Karşı* // Köprü dergisi Yaz 2004, Sayı, 87. ><http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=618> (Nisan, 2014)

VALİHOCAEV, Baturhan (2004). *Uluğ Bey Devri Medreseleri*; Çeviren: Kishimjan Eshenkulova. İsar Vakfı Yayınları. XIV+60 P.